

Тема 1

ТЕРМІН І ТЕРМІНОСИСТЕМА

*Нове життя нового прагне слова.
М. Рильський*

План

1. Поняття "термін".
2. Механізми термінотворення.
3. Поняття терміносистеми.

Ключові слова: *термін, терміносистема, термінологія, термінознавство, професіоналізм, номен.*

Обмін науковими знаннями на будь-якій мові як комунікативний процес являє цілісну систему, яка складається з трьох компонентів: джерела (відправника) інформації, автора повідомлення, який фіксує інформацію, та отримувача інформації (читача), а оскільки наукові знання про світ закріплені у мові науки, ядро мови складають терміни кожної науки. Терміни – це важливі елементи наукового апарату теорій і концепцій, які описують об'єкти різних галузей знань і діяльності, поряд з іншими знаковими засобами і номенклатурами, власними іменами, символами, індексами, формулами, схемами.

Знаковість терміна є в основі його філософсько-гносеологічного визначення, який підкреслює, що за допомогою термінів у матеріальній формі закріплюються результати пізнання.

Адекватний переклад термінів є однією з важливих передумов якісного перекладу науково-технічної літератури і документів.

Між термінами і загальноживаною лексикою не існує чіткої межі, оскільки постійно відбуваються процеси перетворення термінів у загальноживані слова, а загальноживана лексика використовується для формування нових термінологій. Існує декілька підходів до визначення поняття "термін".

1. **Субстанціональний підхід** (Д.С. Лотте, В.Г. Даніленко). Терміни – це особливі слова і словосполучення, які відрізняються від інших номінативних одиниць такими характеристиками, як однозначність, точність, системність, незалежність від контексту, емоційна незалежність.

2. **Функціональний підхід** (Л.А. Капанадзе, В.М. Лейчик). Терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції.

3. **Варіантний підхід** (П.А. Флоренський). Термін – це варіант звичайного слова або спеціально створена лексична одиниця, якій властиві риси звичайного слова і нові, специфічні риси.

4. **Номінативний підхід** (О.В. Суперанська). Термін – це слово або словосполучення, яке номінує (називає) поняття окремої галузі знань або діяльності, тобто це просто умовний знак, призначений для передачі визначеного об'єму закодованої інформації, яка може бути розкодованою (зрозумілою) тільки тими, хто має відповідний код.

5. **Когнітивний підхід**. Одна з останніх **дефініцій терміна** проголошує, що термін – це основна одиниця науки, спеціальних галузей знань, сфер діяльності людини, яка номінує

(називає) об'єкти, процеси і є засобом пізнання навколишнього світу. Таким чином, терміни – це своєрідна форма номінації концепту в окремій системі знань, за межами якої він функціонує в іншій ролі.

Одна з ключових проблем мовознавства – це проблема механізмів термінотворення (джерела формування, класифікація механізмів термінотворення).

Згідно з даними багатьох лінгвістів (В.П. Даніленко, В.М. Лейчик), утворення термінів відбувається на базі природної мови.

Основним джерелом формування нових наукових термінів є логіко-філософські та математичні терміносистеми, термінологія нових галузей знань і сфер діяльності людини, а також загальноживана лексика (В.П. Даніленко, Г. Вежбицька).

Серед основних механізмів термінотворення виділяють:

- 1) семантичний (використання загальноживаного слова або словосполучення);
- 2) морфологічний (створення нового терміна шляхом словотвору);
- 3) синтаксичний (формування термінологічних словосполучень);
- 4) запозичення з інших мов;
- 5) створення неологізмів.

Терміносистема – це системна сукупність термінів, які забезпечують номінацію основних понять окремої галузі знань або сфери діяльності та представляють концептосферу цієї галузі або сфери.

В утворенні терміносистем велику роль відіграють дві групи факторів:

1) екстралінгвістичні (необхідність номінації понять галузей знань і сфер діяльності, а також необхідність деталізації понять фундаментальних галузей наук);

2) лінгвістичні, пов'язані з різноманіттям понятійних відношень, які передаються термінами.

Терміни нової терміносистеми можуть використовуватися і в інших сферах професійного спілкування, але у ході становлення терміносистеми такі міжгалузеві терміни можуть переходити до загальнотехнічних, загальнонаукових або загальноживаних.

Структура різних спеціалізованих терміносистем характеризується:

1) наявністю загальноживаної лексики;

2) наявністю загальнонаукових термінів, які номінують базові поняття (структура, система, гіпотеза, метод);

3) наявністю термінів, які використовуються у декількох галузях знань або сферах діяльності;

4) наявністю одиниць вузькоспеціальної, конкретної наукової термінології.

Завдання 1. Порівняйте різні визначення поняття "термін". Що їх об'єднує? Що їх розрізняє?

"Наконец, анализируя термины с позиций собственно терминоведения, некоторые авторы подходят к ним как к лексическим единицам языков для специальных целей, иначе – языков или подязыков науки и техники. Согласно распространенной в настоящее время точке зрения, языки для специальных целей (ЯСЦ), которые называют в англо-амери-

канской литературе languages for special purposes (LSP), – это функциональные разновидности современных развитых национальных языков, которые обслуживают специальные сферы знаний и деятельности (науку, культуру, производство, управление и др.) и обладают определенной спецификой в лексике, синтаксисе, словообразовании по сравнению с такими разновидностями естественного языка, как литературный язык, язык повседневного общения, обиходно-разговорный язык и др. Естественный язык, рассматриваемый как объект исследований прикладной лингвистики, – не есть язык вообще, зафиксированный в текстах художественной литературы, науки, техники, а совокупность специальных языков, обслуживающих специальные коммуникации, включая и человеко-машинные. В рамках этого подхода термин – это лексическая единица определенного языка для специальных целей, обозначающая общее – конкретное или абстрактное понятие теории определенной специальной области знаний или деятельности. В предлагаемой дефиниции учитываются следующие моменты:

1. Термины фигурируют как таковые именно в лексике языков для специальных целей, а не в лексике того или иного естественного языка в целом.

2. В лексике языков для специальных целей термины служат в качестве средства обозначения специальных общих понятий.

3. Термины представляют в них элементы терминосистем, отражающих (моделирующих) теории, которыми описываются специальные сферы..." [36, с. 83].

"Термін, як і всі інші мовні універсалиї, важко піддається дефінуванню. Через складність та дискусійність такого

завдання в лінгвістиці існує чимало найрізноманітніших спроб визначення термінів.

О.С. Ахманова визначає термін як "слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т. п.) мови, яке створене, отримане чи запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів".

В.І. Карабан визначає термін як мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки. Він зазначає, що науково-технічні терміни становлять суттєву складову науково-технічних текстів.

І.С. Квитко, спираючись на різні визначення, пропонує таку дефініцію: термін – це слово чи словесний комплекс, що співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки), що вступають у системні відносини з іншими словами та словесними комплексами й утворюють разом з ними в кожному окремому випадку та в певний час замкнену систему, яка характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю та експресивною нейтральністю.

М.Д. Степанова та І.І. Чернишова розуміють під термінами спеціальні слова, які реалізують своє значення у фаховій комунікації.

Короткий тлумачний словник визначає так: термін (від лат. *terminus* – межа, кінець) – це спеціальне слово чи словосполучення, що прийняте в певній професійній сфері та застосовується в особливих умовах. Термін представляє собою словесне позначення поняття, яке входить в систему понять певної області професійних знань, яке позначає поняття певної галузі знання чи діяльності людини.

Великий тлумачний словник сучасної української мови, в свою чергу, пропонує таку дефініцію: термін – це "слово чи словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне

поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо".

Говорячи про термінологію, лінгвісти, як правило, розрізняють:

1) розділ мовознавства, що вивчає терміни (у цьому значенні все частіше використовують слово "термінознавство");

2) фахову лексику в складі усіх слів певної мови (ми говоримо, наприклад, "німецька термінологія");

3) спеціальну лексику або галузеву термінологію, що обслуговує певну галузь науки чи техніки ("лінгвістична термінологія", "будівельна термінологія" тощо).

Галузеві термінології називають терміносистемами. Системність термінології зумовлена двома типами зв'язків, які надають множинам термінів системного характеру:

1) логічними зв'язками (якщо між поняттями певної науки існують системні логічні зв'язки, а вони є в кожній науці, то терміни, які називають ці поняття, мають теж бути системно пов'язаними);

2) мовними зв'язками (хоча терміни позначають наукові поняття, вони залишаються одиницями природної людської мови, а отже, їм властиві всі ті зв'язки, які характерні для загальноживаних слів – синонімічні, антонімічні, словотвірні, полісемічні, граматичні, родо-видові тощо).

Таким чином, термінологія – це не хаотична множина слів, а організована на логічному і мовному рівнях система спеціальних назв.

Системність є однією з найважливіших умов існування терміна. Термін може існувати лише як елемент терміносистеми, якщо під останньою розуміти впорядковану сукупність термінів, які адекватно висловлюють систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності [13, с. 11].

В історії розвитку термінології відомі випадки, коли базисом для створення певної терміносистеми первісно слугував текст.

Так, текст Конституції США виявився актуалізатором та верифікатором (верифікація – це перевірка істинності, встановлення достовірності) майже всієї сучасної американської юридичної термінології, яка на той час ще не була представлена як юридична терміносистема. Відповідно, для інтерпретації значення того чи іншого юридичного терміна зверталися до тексту самої Конституції, яка увібрала в себе термінологію, семантику, функції та сполучуваність термінів конституцій штатів Нової Англії. Далі термінологія Конституції США стала слугувати нормою для всіх штатів та юридичних документів.

При всій відмінності й багатогранності сучасних галузей наукового знання і властивих їм понять існує ряд спільних ознак, які визначають суть терміна як особливої мовної одиниці. Серед основних ознак терміна (або вимог, які висуваються до термінів) можна зазначити такі:

1. Системність. Як уже вказувалося, термін входить до певної терміносистеми, в якій він має термінологічне значення. За межами своєї терміносистеми термін може мати зовсім інше значення, наприклад: *ножиці цін* як "розбіжність рівнів і динаміка цін у сфері міжнародної торгівлі на окремі групи товарів" і значення загальнонавживаного слова "*ножиці*"; термін "*storage*" позначає "*пам'ять*" в обчислювальній техніці, а в інших сферах активно вживається у значеннях "*склад*", "*сховище*" та ін.

2. Наявність дефініції. Кожен науковий термін має дефініцію (визначення), яка чітко окреслює, обмежує його значення. Так дефініцією терміна аудиторський висновок є вислів "документ, що містить результати аудиторської перевірки".